

Västerleds Trädgårdsstadsförenings program för bevakning av stadsplanering i Bromma

Keith Wijkander, Fil. Dr.
Bengt Windelhed, Fil. Dr.
2023-04-13

1 Inledning, syftet med vår skrift

Västerleds Trädgårdsstadsförening skall särskilt bevaka "trädgårdsstadens natur- och kulturvärden" i stora delar av Bromma.

Tanken med denna skrift är att för tydliggöra de viktiga kulturvärden i Bromma som är knutna till trädgårdsstäderna och konsekvenserna för dem av Stockholms stads förslag till bebyggelseförändringar. Den syftar till att ge Trädgårdsstadsföreningen en grund för att vid framtida plansamråd sakligt kunna kritisera den kommunala planeringen om den inte respekterar kulturvärdena.

Begreppet *trädgårdsstad* bör uppfattas i en bred mening, alls inte inskränkt till de renodlade villaområdena. Trädgårdsstaden står för ett *planeringsideal* som också präglar områden med blandad bebyggelse likaväl som flerfamiljsområden. Kärnan i vårt budskap är att stadens översiktsplan drar upp riktlinjerna för en bebyggelseutveckling som i väsentliga hänseenden framträder som helt omedveten om betydelsen trädgårdsstädernas planeringsideal.

Inledningsvis söker vi med några karaktärsdrag beskriva **kulturmiljön** i Bromma som en helhet. Här bortser vi således från andra fysiska och utpekade kulturvärden som fornlämningar och olika värdefulla byggnader, som privata, statliga och kyrkliga. Det är ju kulturvärden som skyddas av statlig lagstiftning. Sådana kulturvärden kan enkelt hanteras i planeringsärenden, också eftersom de kan ses som enskilda objekt. En för stor fokusering på dem skymmer lätt helhetsbilden, själva kulturmiljöns egenskaper. Vi skiljer här på kulturvärden som är **objekt** från vårt intresse för **miljövärden**.

Därefter behandlar vi de framtida **stadsplaneidéer** i Stockholm stads Översiktsplan (ÖP) från 2018¹ som berör Bromma. Planförslagen har karaktären av fysiska förändringar ojämnt spridda på olika platser i Bromma. Vi har sammanställt dessa. Härigenom framträder en samlad bild av planförslagen. ÖP redovisar planförslagen separat per stadsdel. Enskilda planförslag, anpassade till tankarna i ÖP, kan då uppfattas som rätt harmlösa. Ser vi dock den sammanlagda bilden, blir konsekvenserna för Bromma genomgripande. Det blir uppenbart om vi återknyter till bilden av Bromma som kulturmiljö.

¹ Varje kommun ska enligt Plan- och bygglagen ha en översiktsplan. Den är "inte bindande men ska ge vägledning för beslut om hur mark- och vattenområden ska användas och hur den byggda miljön ska användas, utvecklas och bevaras". Den skall "formulera strategier för en långsiktigt hållbar utveckling". Den "ska visa hur kommunen tänker ta hänsyn till allmänna intressen samt hur riksintressen ska tillgodoses". Kulturmiljövården är ett allmänt intresse. "Planen ska också ge vägledning för hur den byggda miljön ska användas, utvecklas och bevaras" (Boverket 2021). Stockholms stad gjorde 2021 en s.k. uppföljning av ÖP 2018 (se Bilaga 5.2).

I stadens ÖP skisseras en utveckling som om den realiseras skulle innebära att många av trädgårdsstädernas kulturvärden helt enkelt byggs bort. Vi kan konstatera att ÖP, eller det underlag som den hänvisar till, inte innehåller någon grundläggande analys av trädgårdsstäderna. För att uttrycka det klart, i stadens planering synes man i väsentliga hänseenden ha missat vad hänsynen till Brommas kulturvärden kräver. Vi tror dock inte att det är fråga om någon oundviklig målkonflikt, utan att Brommas kulturvärden tvärt om bör kunna tas tillvara också i framtiden. Vår analys av trädgårdsstädernas kulturvärden syftar till att tydliggöra vilka hänsyn som då krävs.

De båda delarna i vår text ger således Bromma i två översikter. De stora dragen för kulturmiljön kan diskuteras i förhållande till den inverkan som skapas av stadens förslag till fysiska förändringar.

Härigenom framträder åtminstone två intressanta frågeställningar. Först hur kommer Bromma som kulturmiljö att påverkas av de förändringsförslag som framträder i ÖP? Sedan hur kan framtida enskilda detaljplaner, som skall vila på ÖP, värderas när de relateras till en mer översiktlig bild av Bromma som kulturmiljö?

Som en typisk närförort i Stockholm har Bromma alltid varit föremål för ett visst förändringstryck. Även om trädgårdsstaden vila på vissa grundprinciper, har det skett förändringar i tillämpningen i Bromma. Det beror på att bebyggelseplaner utförts successivt under flera decennier, främst från 1910-talet till 1960-talet. Det gör att de olika stadsdelarna fått varierande karaktär. En aspekt på variationerna speglas i de olika byggnadstyperna i Västerled. Variationerna beror bl a på tidsideal, men också på olika enskilda byggherrar.²

Vi har dock märkt att trycket på omvandling av de olika stadsdelarna under senare år successivt har ökat. Det har sin givna bakgrund i Stockholmsregionens befolkningsökning som pågått sedan millennieskiftet. De sista årens statistik pekar mot att ökningen stagnerat, men om det är ett långsiktigt trendsifte återstår att se.

I Bromma har bebyggelsen sin särskilda karaktär genom att den speglar trädgårdsstadens utveckling, från nationalromantiska villaområden till det slags särpräglade områden med flerbostadshus som i mångt och mycket utgör tillämpningar av trädgårdsstadens grundidéer. När man talar om Brommas kulturvärden torde man ytterst, mer eller mindre medvetet, referera till att trädgårdsstadens alla olika utvecklingsfaser finns så väl representerade inom stadsdelsområdet. Varje stadsdel har sin särprägel och tillsammans utgör de en ensemble, vars olika delar spelar och kontrasterar mot varandra. De hålls samman av den gemensamma tanke som vi kallar *idén om den bebyggda naturen*.

I kapitel 4 redogör vi för hur denna idé slår igenom och getts varierade uttryck i Bromma. Därvid sätter vi in Brommas stadsdelar i ett delvis annat perspektiv än det som vanligtvis åberopas när stadsdelarna värderas var och en för sig. I en aggregerad analys framträder sammanhang som annars lätt försummas och tappas bort.

En god förståelse för idéerna om den bebyggda naturen torde vara förutsättningen för tillvaratagandet av trädgårdsstädernas kulturvärden, eller enklare, att den stadsplanering som grundas på sådana kunskaper kan ge förståelse för hur de ska tas tillvara.

Vi formulerar därför avslutningsvis ett antal förslag till riktlinjer för den planering som vi tror skulle gagna Bromma. Vi vill med vår skrift söka acceptans och uppslutning för vår kulturanalys hos Brommas inbyggare liksom hos stadens ansvariga politiker och tjänstemän. Analysen kommer

² Wenander 2020:26-47.

framgent att vara vägledande för Trädgårdsstadsföreningens ställningstaganden i stadsbyggnadsfrågor.

Detta genom att ge vägledning för yttranden om enskilda planärenden. Dessutom ge ett makroperspektiv som både kan vägleda bedömningen av avgränsade byggnationsförslag och ge förståelse för stadens långsiktiga planer för Bromma.

Texten ingår i Västerleds Trädgårdsstadsföreningens arbete för att verka för trädgårdsstadens kulturvärden i både den offentliga och den privata miljön. I detta arbete har nyligen framtagits ett kulturhistoriskt förvaltningsprogram.³ Boken ger en historisk bakgrund och beskrivning till företeelsen trädgårdsstaden. Dess kulturvärden beskrivs. Det leder fram till råd och anvisningar för att bruka och bevara bebyggelsen. Målgruppen är främst de boende i området.

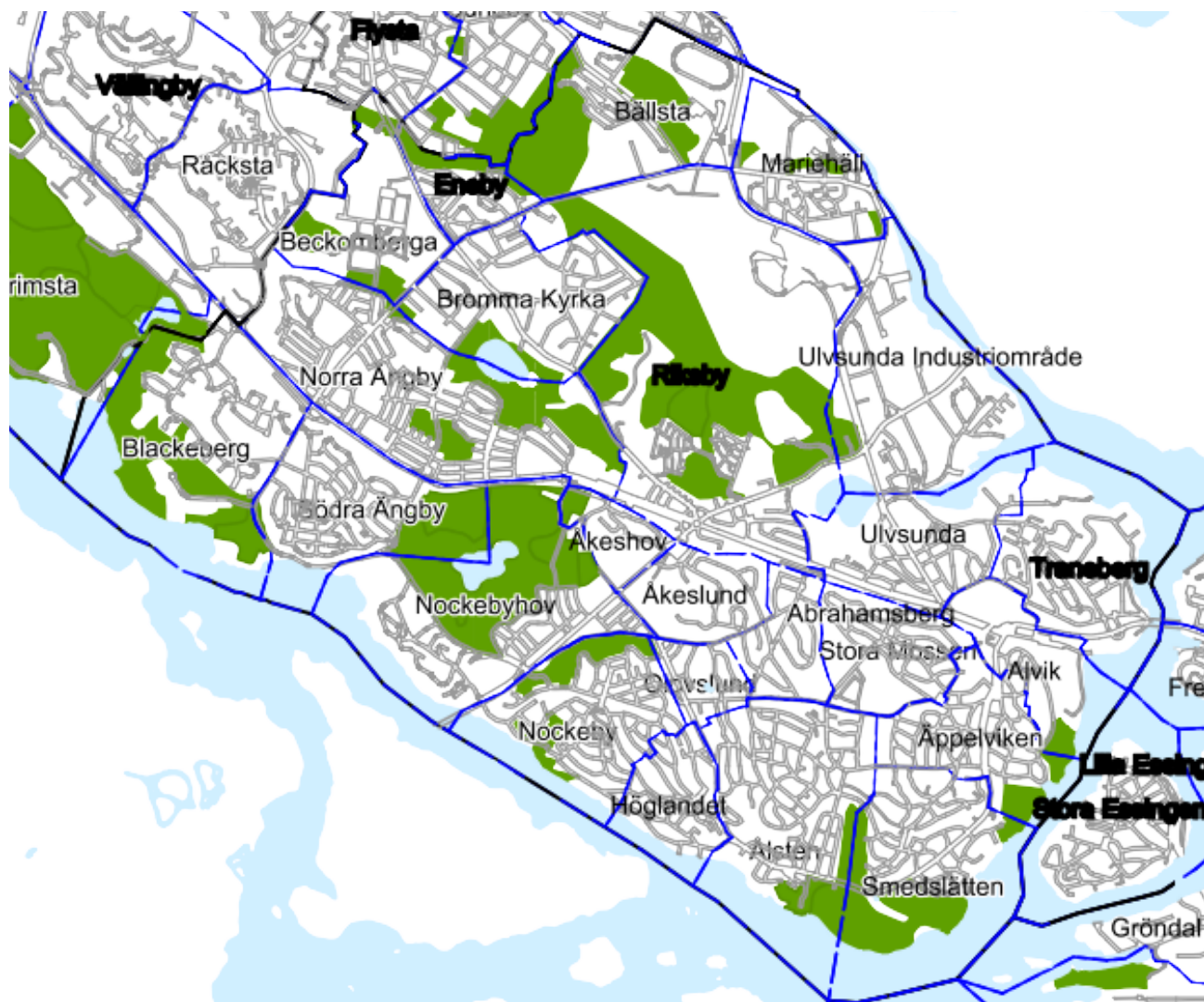
2 Kulturvärden och förändringsplanering

Brommas trädgårdsstäder är ett allmänt förekommande begrepp. Det som åsyftas är de stadsdelar på Brommalandet som domineras av villabebyggelse enligt de ideal som var typiska för 1900-talets förra hälft, från ca 1910 och fram till andra världskriget.⁴ Kartan, figur 1, ger den översikt över Bromma som behövs för att kunna hitta bland alla stadsdelarna.

³ Wenander 2020

⁴ Som Brommas typiska trädgårdstadsinspirerade förorter brukar (med angivande av åren antagen stadsplan) räknas [Ulvsunda](#) (1912), [Äppelviken](#) (1913–1922), [Stora Mossen](#) (1922–1929), [Bromma Kyrka](#) (1921–), [Ålsten](#) (1923–), [Höglandet](#) (1926–), [Nockeby](#) (1930–), [Södra Ängby](#) (1933–1939). Ibland inkluderas även [egnahemsområdena Olovslund](#) (1927 - 28), [Nockebyhov](#), [Norra Ängby](#) (1930–1941) och [Smedslätten](#) (1921).

Det finns också småhusområden i stadsdelarna Eneby och Bällsta som kan räknas till trädgårdsstäderna, beroende på vad man vill lägga i begreppet.

Figur 1. Karta över stadsdelarna i Bromma.⁵

I princip samtliga dessa trädgårdsstäder klassas som kulturhistoriskt värdefulla av Stockholms stadsmuseum. Norra och Södra Ängby samt Olovslund, Ålstensgatan är dessutom klassade som riksintressen för kulturmiljövården.⁶

Trädgårdsstädernas kulturvärden är alltså i och för sig väl kända och uppmärksammade. Att staden skulle vara noga med att slå vakt om dem och deras egenart, liksom agera kraftfullt mot de hotbilder som dyker upp, borde därför vara en självklarhet. Upptill en viss ambitionsnivå kan man också säga att staden slår vakt om dem i bygglovsärenden och visar hänsyn till dem i stadsplanering och stadsutveckling. Men det har inte hindrat att områdena fått förvanskas av många okänsliga och väsensfrämmande bebyggelsestillskott. Det har blivit en allmän regel att all ny bebyggelse uppförs i en annan och större skala än den befintliga. Detta vittnar inte om någon genomgående respekt för kulturmiljöerna.

⁵ Bromma 2021

⁶ En närmare redovisning av innebörden i begreppet riksintressen finns i Bilaga 4. I bilagan ges också en överblick över vilka riksintressen som finns i Bromma samt av hur de hanteras i stadens fysiska planering.

Brommas stadsdelar har alltså under det senaste halvsekle successivt förtätats. Med matematisk logik innebär det att det blir allt svårare att inom eller mellan de äldre stadsdelarna få plats med nytillskott utan att det uppstår konflikter med natur- och kulturvärden. De längst hängande frukterna är sedan länge redan plockade.

Det innebär att kraven på stadsbyggandet skärps, inte bara ifråga om att kvantitativt tillgodose de behov som följer av en växande stad, utan också att kvalitativt utforma planeringen på ett sådant sätt att skälig hänsyn tas till de äldre stadsdelarnas kulturvärden. Den enkla regeln måste vara: ju viktigare, mer framträdande och känsliga natur- och kulturvärden, desto större hänsyn. Hänsyn är A och O. Det ska inte krävas tvingande förbud av reservatskaraktär för att stadens värden ska respekteras av dess egna beslutsfattare.

Översiktsplanen från 2018 är det viktigaste dokument som finns att tillgå för kännedomen om stadens långsiktiga avsikter för Bromma. Dess 77 295 invånare 2016 beräknas i ÖP öka till 114 428 invånare 2040.⁷

Vi har analyserat innehållet i ÖP och jämfört det med vår analys av natur- och kulturvärdena. Analysen finns i sin helhet redovisad som Bilaga 2 till detta dokument. Som sig bör är ÖP översiktligt hållen och till dels skissartad. Men det är en oundviklig följd av vår genomgång att de ambitioner som präglar ÖP i många hänseenden ligger på en direkt kollisionkurs med resultatet av vår kulturanalys.

Visserligen sägs allmänt att de kulturhistoriska miljöerna ska värnas, men samtidigt argumenterar planen konsekvent för att de enskilda stadsdelarna ska förtätas och förändras och att de ska byggas ihop med varandra. Typiska formuleringar i ÖP är att "kopplingar" och "samband" ska skapas, att "urbana stråk" ska byggas, att "barriäreffekter" ska överbryggas, att stadsdelarnas centrum (dvs. torgbildningarna) ska utvecklas och kompletteras, lokala miljöer ska "omvandlas till stadsbebyggelse" eller "utvecklas till stadsgator med lokal karaktär". Bebyggelsen sägs behöva "kompletteras" och "utvecklas med blandad bebyggelse". Vi hänvisar till Bilaga 2 för den fullständigare redovisningen.

Kort sagt. När ÖP:s målbild för Bromma ställs mot vår kulturanalys blir det med andra ord uppenbart att ÖP vägleds av ett helt annat stadsplaneideal än det som format Bromma. Mot idén om den bebyggda naturen står det postmoderna idealet om staden som en genomgripande omgestaltning. Det finns ingen antydning i ÖP om att planförfattaren är medveten om de kolliderande målbilderna och vi vill uppmärksamma denna brist.

När sedan även det nyurbana idealet spelat ut sin roll och eftertankens kranka blekhet (i form av sviktande väljarstöd) sänker sig över ansvariga politiker och Stadsbyggnadskontorets tjänstemän, är annars risken överhängande att vi alla kommer att stå där, utan det kulturarv som idag är viktigt för många - och då inte bara Brommas inbyggare. Kulturarvet har kastats bort, utan att något särskilt därmed vunnits.

3 Trädgårdsstaden och dess förändring

3.1 Den stora omvandlingen

För nu ett halvtannat sekel sedan tog den senaste stora omvandlingen av Sverige sin början. 1870-talet brukar anges som det decennium då det nya näringsfånget, industrin, på allvar börja växa. Med

⁷ ÖP 2018: 124.

den följde en omdaning av det gamla bondesamhälle som – jämfört med vad som nu stod för dörren – hade i grunden bibehållit samma struktur under minst 1000 år.

Sveriges industrialisering var från början en landsbygdsföreteelse, men i takt med att den förändrades, drog den också med sig en urbanisering. De gamla sömniga småstäderna blev större och nya tätorter växte fram runt både fabriker och i anslutning till knutpunkterna i det nya transportnätet som också krävdes. Likväl skedde urbaniseringen med en påtaglig eftertänksamhet. Sverige blev småsamhälleland. Det dröjde till 1910 innan den befolkningsandel som var sysselsatt inom den gamla modernäringen, jordbruket, sjönk under 50 %. Det dröjde ytterligare drygt två decennier innan de som bodde i de små tätorterna blev fler än landsbygdsborna. Det dröjde ända fram till 1960-talets slut innan landets folkflertal (mer än 50 %) hade hittat in till städer med fler innevånare än det blygsamma antalet om 10 000.

Dessa torra siffror ger en relief till en tankefigur som har satt sin prägel på svensk stadsbyggnad under – vill vi påstå – hela 1900-talet. Den är också fortfarande fullt levande, även om den numera tar sig delvis andra uttryck. Vi syftar självfallet på den envisa strävan att försöka bygga samhällen som behåller sin förankring i landskapet, vare sig vi nu vill kalla det ett natur- eller ett kulturlandskap. Dess mest typiska uttryck är trädgårdsstaden.

3.2 Idén om den bebyggda naturen

Grundidéerna om trädgårdsstäder har sitt ursprung i det sena 1800-talets England. De kom snabbt att anammas av svenska stadsplanerare och försågs med egna förtecken.⁸ Trädgårdsstaden blev ett uttryck för nationalromantiken och som sådan sammanfattar den två idéströmningar som tvinnades ihop. Det handlar dels om en vurm för naturen, dels om en vurm för det historiskt förankrade. De hänger ihop med varandra, eftersom det gamla samhället uppfattades som en kultur i bättre samklang med naturen än samtidens, det framväxande industrisveriges kultur – dvs. precis som man tänkte i 1970-talets gröna våg.

Ett exempel: trädgårdsstäderna typiska slingrande och asymmetriska gatunät är å ena sidan uttryck för tanken att lämna topografin i fred. Gatorna anpassas till terrängen som i trädgårdsstaden uppfattas som en positiv variabel, inte en olägenhet som måste plattas till och jämnas ut för att ge plats för rutnätets stadsplan. Å den andra sidan är det slingrande gatunätet också en hälsning till den medeltida staden – också den uppförd i liten skala och närmast att uppfatta som en tillfällig gäst i det rurala landskapet och i den natur som kulturen ännu inte lyckats kväsa.⁹

När vi orienterat oss i vad som finns skrivet om Brommas trädgårdsstäder är det slående att de värderas var och en för sig. Vi vill som ett ytterligare och annat perspektiv fästa uppmärksamheten på värdet av vad som kan kallas Brommas samlande ensemble av trädgårdsstäder och den helhet som den bildar. Den visar hur idén om trädgårdsstaden förändrades och genomgick en demokratisering som, via egnahemsrörelsen och småstugeområdena, till sist tog steget över till att även bygga stadsdelar med flerbostadshus anpassade till trädgårdsstadens grundanslag. I Bromma gäller detta för smalhusbebyggelserna i Abrahamsberg, Åkeslund, Traneberg och Riksby.¹⁰ I T-

⁸ Nyligen har Wenander beskrivit trädgårdsstädernas historia och dess förverkligande i Bromma (Wenander 2020:11-25).

Johan Rådberg ger också en fin analys av trädgårdsstaden som en av de bärande idéerna i 1900-talets stadsbyggande (Rådberg 1997:131ff).

Ingemar Johansson beskriver framväxten av Stockholms stads trädgårdsstäder (Johansson 1987: 397-412).

⁹ Samspelet mellan den byggda miljön och naturförutsättningarna präglar såväl Bromma, som Stockholm som helhet (Pontvik 2022 a 15-51).

¹⁰ Johansson 1987:435-446).

baneförorten Blackeberg har steget tagits bort från smalhusen, men likväl kan Blackeberg ses som Brommas sista trädgårdsstad.

3.3 Trädgårdsstadens demokratisering

Nationalromantikens eftermäle har färgats negativt av det drag som eftervärlden kommit att uppfatta som storsvenskt. Den hade också ett drag av påfallande exklusivitet. Drömmen om den bebyggda naturen var förbehållen de mest välbeställda, de som hade råd med spatiösa arkitektridade villor i fornordisk stil och som kunde låta sig omges av möbler av skickliga hantverkare.

Den kritiken innebar dock minst av allt att trädgårdsstadens koncept kom i vanrykte. Den överlevde, som redan noterats, med bred marginal sitt nationalromantiska ursprung. Fram trädde vad som kan kallas den demokratiserade trädgårdsstaden. Den svarar inte mot något fixerat koncept, utan ska uppfattas som en rörelse, en trend mot att lämna nationalromantikens mest exklusiva uttrycksformer. I stället gjordes dess grundidé, om den bebyggda naturen, tillgänglig för fler.

Sett över tiden innebär detta att de större städernas förorter från 1900-talets första hälft fick en särpräglad förändring, som innebar att bebyggelsen successivt gjorts allt mindre förnäm. Svenskens så omhuldade idé om den bebyggda naturen förblev fullt märkbar och fick leva vidare. På det hela taget gick trenden mot först villabebyggelse i mer blygsam skala, med egna hemsrörelsen som det tydliga uttrycket. Jämsides, från 1930-talet, flyttas konceptet över till områden med flerbostadshus. Först är det fråga om det decenniets s.k. smalhus, uppförda med de äldre trädgårdsstädernas terränganpassning som tydlig förebild. Med 40- och 50-talen blir husen större, men ännu i det tidiga 50-talet byggs nya förorter där trädgårdsstadens ideal tydligt lyser igenom.

Vi talar alltså om även 30-, 40- och 50-talens flerbostadsområden som trädgårdsstäder. Det strider mot vedertagen terminologi och kan givetvis väcka invändningar. Vår avsikt är dock att fästa uppmärksamheten på kontinuiteten mellan dessa bebyggelser och deras föregångare.

3.4 Den förvuxna trädgårdsstaden och den nya urbaniteten

Vad hände då med trädgårdsstadens koncept, den bebyggda naturen, under 1900-talets andra hälft? Ja, i grund och botten får man säga att dess spår är tydliga även inom den periodens stora stadsbyggnadsidé, ABC-staden.¹¹ I ABC-stadens svenska paradexempel, Vällingby, finns många av kännetecknen: den centrala torgbildningen, Vällingby centrum, ett gatunät där terränganpassningen åtminstone ännu anas, flerbostadshusen i kvarterslösningar som anspelar på förebildens trädgårdar, generösa grönytor som markerar naturens närvaro. Kanske kan man säga att Vällingby är trädgårdsstadens slutpunkt. Från den gick det inte att komma längre. Kanske kan man också kalla Vällingby den förvuxna trädgårdsstaden. Med det menar vi att när skalan i grundkonceptet dragits upp till en viss nivå så slår den över i sin motsats. Man kan med ett populärt begrepp tala om en tipping-point. Trädgårdsstaden kan helt enkelt inte göras allt för stor, utan att det uppstår en konflikt med dess egen grundidé.

Hursomhelst, 1980-talet markerar starten för ett nytt stadsbyggnads- och stadsplaneringsideal. Den postmoderna staden är ingen trädgårdsstad, utan hämtar sin inspiration från det klassiska stadsbyggnandet, den uttalade urbaniseringens stad, där naturen finns någon annanstans.

Kanske kan detta nyurbana stadsbyggnadsideal ses som ett uttryck för att svensken, efter mycken vånda till sist och slutligen har accepterat sitt uppbrott från sitt rurala ursprung. Det innebär emellertid inte att frågan om förhållandet mellan naturen och kulturen mist sin laddning, tvärt om. Den postmoderne svensken markerar inte sin dragning till naturen genom att bygga sitt hus i den.

¹¹ Johansson 1987:547-549.

Han eller hon har lyft frågan till en högre abstraktionsnivå. Nu gäller det en livsstil som åtminstone kan föreställas ligga i linjen med vad naturen kräver. I det sekulariserade landet har naturkänslan antagit esoteriska drag. "Skogen är vår nya religion", säger professorn i religionsvetenskap Reinhold Bråkenhielm. Man bor som bekant inte i sitt tempel, man dyrkar dess gudom på visst avstånd.

3.5 Dagens Bromma och den nya urbaniteten

Vad betyder detta för Bromma? Jo, på det högst konkreta planet är risken överhängande att det nyurbana stadsidealet får ta över och mangla ned trädgårdsstädernas Bromma. Stadens översiktsplan kan läsas som en beskrivning hur detta är tänkt att gå till. Det är inte fråga om någon plötslig och storskalig attack som förbereds, likt 1960-talets omvandlingar av de gamla stadskärnorna. Det är snarare fråga om de små stegens tyranni. "Inte är väl det där grönområdet så viktigt?", säger man. "Nog finns det väl plats för ytterligare några hus båda här och där, helst lite större och lite högre än de som redan finns". "Varför inte bygga ihop dessa båda stadsdelar? Det måste väl alla gilla?" "Borde inte också Bromma välsignas med urbana stråk?"

4 Analys av Brommas kulturvärden

4.1 Trädgårdsstadens grundkomponenter

Konturteckningen av trädgårdsstadens hörnstenar, vad vi kallar dessa de fyra grundkomponenterna, är baserad på en analys av Brommas dryga 20-tal olika stadsdelar. Vi håller för sannolikt att det vi ser i Bromma också stämmer in på de flesta andra trädgårdsstäder. Men den frågan går vi inte närmare in på.

Bromma, dvs. den gamla socknen Bromma som motsvarar området för dagens stadsdelsområde Bromma, omfattar idag officiellt 24 olika stadsdelar (figur 1).¹² Av dessa tillhör ett tjugotal trädgårdsstädernas koncept, från dess första etablering med Äppelviken på 1910-talet fram till dess sista i Blackeberg på 1950-talet. Sedan dess har ytterligare ett antal stadsdelar tillkommit eller getts genomgripande omgestaltningar: Alvik, Mariehäll med Annedal och Beckomberga (efter sjukhusets nedläggning) i en annan tradition än trädgårdsstadens. Nordöstra delen av Bromma med flygplatsen, Solvalla travbana och Ulvsunda industriområde, är också områden av annat slag. Sammantaget är dock att Bromma framförallt trädgårdsstädernas område.

Begränsar man sig till de äldre stadsdelarna visar det sig möjligt att fånga deras respektive karaktär inom ramen för det gemensamma grundanslaget med hjälp av fyra variabler, s.k. grundkomponenter. Den närmare redovisningen av hur vi urskilt dessa komponenter ges i Bilaga 1. Vi skiljer mellan:

1. **bostadshusen**: de kan givetvis analyseras ur flera olika aspekter. Här koncentrerar vi oss dock på bara tre variabler; skala, intervall och variation. Vad som därmed avses kommer att framgå.

¹² Den gamla socknen, med 1100-talets kyrka i centrum, finns omnämnd i en skriftlig källa första gången 1314 (*De Brunum*). Dess territorium var i princip detsamma som stadsdelsområdets. Det historiska Bromma skiljer sig från dagens område endast genom avsöndringen av Sundbyberg som blev en köping 1888 och fick stadsrättigheter 1927. Till socken hörde också Esseingeöarna som fördes över till Kungsholmen och Fredhäll när öarna fick broförbindelser. Slutligen låg torpet Blackeberg huvudsakligen under Räcksta i Spånga. När 1950-talets stadsdel byggdes, fördes marken i sin helhet över till Bromma församling. I ecklesiastiskt hänseende är Bromma sedan 1932 delat i Bromma och Västerleds församlingar. Det var en konsekvens av de nya trädgårdsstäderna på södra Brommalandet.

2. **bostadshusens komplement:** utgörs av torg, gatunät, offentliga byggnader, parker etc.
3. **kompositionen av bostadshusen och dess komplement:** motsvarar *stadsplanen*.
4. **kompositionens (stadsplanens) yttre avgränsning:** definierar den specifika stadsdelen (t.ex. Olovslund).

4.2 Bostadshusen (stadsdelens ”subjekt”): skala, intervall och variation

Det gäller generellt att alla trädgårdsstäden byggs i en låg *skala*. Det är en självklarhet så länge som villaformatet är förhärskande. Då avbryter endast husen kring torgen, skolhusen och andra motsvarande märkesbyggnader som inte ryms inom det minsta formatet. Kring de äldsta torgen har husen bara en våning ovan bottenplanet, men sedan växer de. I de yngre villaområdena hittas tvåvåningshus kring torgen. I flerbostadsområdena kan de ha tre våningar ovan bottenplanet, i undantagsfall (i de yngsta områdena) fyra.

Bortsett från det gestaltningsmässiga finns också en praktisk aspekt bakom hushöjden. Hissarna hade ännu inte gjort sin entré. Hur som helst gäller att bebyggelsen regelmässigt hålls inom ett tämligen snävt *intervall*, som sedan kan skilja sig åt inbördes. I vissa stadsdelar gäller 1 – 2 plan, i andra 2 – 3, i ytterligare andra 3 – 4 etc. Men till trädgårdsstadens identitet hör att intervallet aldrig är för brett. Hittar man ett femvåningshus eller ett ännu högre punkthus inne i området, kan man vara säker på att det är fråga om ett senare, främmande, tillskott.¹³

I frågan om slutligen *variationen* så gäller även här att alla stadsdelarna har ett gemensamt grundanslag i fråga om *relativ* enhetlighet. Det följer av vad som redan sagt om skala och intervall. Men sedan har frågan om variation och enhetlighet fått högst olika uttolkningar. Generellt gäller att ju fastare grepp som staden haft om den enskilda exploateringen, desto mer enhetlig bebyggelse. Norra Ängby, Abrahamsberg, Riksby och Åkeshov illustrerar detta, men också Södra Ängbys funkisvillor. Alla enskilda hus är mer eller mindre identiska. I andra fall är bebyggelsen mer varierad. Det hänger bl.a. ihop med hur lång tid det tagit att bygga färdigt och frånvaron av en striktare stadsplan. Bromma kyrkas äldsta villor är från 1920-talet, de yngsta av den första generationen är från tidigt 50-tal. Det är inga svårigheter att i denna stadsdel följa arkitekturmodets skiftningar. Därefter har tomter styckats, äldre villkor rivits och yngre kommit till, en förändring som pågår för fullt. Ibland är tillskotten värdefulla, ibland önskar man att de aldrig fått byggas.

4.3 Bostadshusens komplement

Näst efter bebyggelsen med dess karakteristiska skala, intervall och relativa enhetlighet är det torgen, naturområdena och det slingrande gatunätet som präglar trädgårdsstäden. Alla dessa element hänvisar till den medeltida staden och dess anpassning till en naturgiven topografi som en förebild. Sålunda markerar de typiska utsparade moränkullarna, impedimenten och höjdryggarna inne i stadsdelarna anpassningen till naturen. Ibland finns en bit kvarlämnad bit ängs- eller hagmark som ett parkområde. Trädgårdsstaden är byggd i naturen och strävar efter att vara integrerad med den.

Det slingrande gatunätet hör också ihop med detta ideal. Slutligen samspelar friområdena med de ofta generöst tilltagna tomternas trädgårdar. Under det tidigare 1900-talet var tanken på värdet av självförsörjning med potatis, grönsaker och frukt ännu levande. Man mindes hungeråren under första världskriget.

¹³ Undantaget utgörs av den yngsta stadsdelen, Blackeberg, där den ursprungliga stadsplanen innehåller några punkthus.

För trädgårdsstäderna är idén om *torget* något helt essentiellt. Det är i hög grad torget som ska bidra till stadsdelens identitet och fungera som en kärna. Att även torget, precis som gatunätet, hämtat sin förebild i medeltidsstaden behöver nog inte nämnas. Så korresponderar denna inre kärna med den yttre avgränsningen. Torget håller ihop staden inåt, naturzonen skyddar det utåt.

Torget ha givetvis en kommersiell prägel. Här finns två- eller treplanshus med affärslokaler i bottenvåningen och bostäder ovanpå. Även torget ska alltså ha en måttlig skala. Det betyder att det slags byggnader som inte kan hållas i samma skala, främst skolor och mer utrymmeskrävande näringsanläggningar skulle kunna vara ett problem. Lösningen låg i att placera de byggnader som bröt mot måttlighetens skala i stadsdelens utkant.

4.4 Komposition, stadsplan

Det finns en intressant samvariation mellan husens storlek och byggelsens inre täthet. Större hus kräver större friområden och allra störst blir de när villabebyggelsen konverteras till flerbostadshus såsom i Abrahamsberg, Åkeslund och Blackeberg. När villastaden byggs med mindre hus behövs inte lika stora friutor. Det lilla Olovslund har i hög grad sin charm i hur husen grupperats runt en gemensam öppen äng, ett "naturtorg".

Torgen utgör ett intressant studieobjekt. Överallt går det att hitta dess ansatser. Ibland är de omsorgsfullt gestaltade (t.ex. Smedsslätten, Högländet, Nockeby, Norra Ängby, Blackeberg), ibland har de spätts ut till viss centrumbebyggelse kring en central gata (t.ex. Ålsten, Äppelviken, Abrahamsberg och Södra Ängby). Ibland har det stannat vid ansatser (Bromma Kyrka och Ulvsunda).

Att skolor och andra märkesbyggnader ligger i stadsdelarnas utkanter har redan noterats. Den lösningen fick det goda med sig att skolorna gavs direktkontakt med gränzonen natur och att två eller flera stadsdelar bekvämt kunde nyttja samma facilitet. Så gott som samtliga skolbyggnader i Bomma har en lokalisering som följer detta mönster.

4.5 Stadsdelens avgränsning

Stadsdelens yttre avgränsning avser dess åtskillnad gentemot angränsade stadsdelar. Här gäller att den *obebyggda gränzonen eller naturområdet* kan identifieras som en viktig del av trädgårdsstadens ideal. Det hänger också ihop med kombinationen medeltid/natur. Precis som naturen ska finnas inne i den lilla staden, så ska den också kringgärda och avgränsa den. Trädgårdsstaden får inte vara för stor och inte ha en vidlyftig utbredning, då tappas den återhållna skalan. Helst ska den avgränsande zonen vara så oländig och skogslik som möjligt, men annars får man nöja sig med en öppen äng och i sämsta fall med en avgränsande huvudgata.

I Bromma har trädgårdsstädernas planerare haft god hjälp av både historia och topografi. Brommalandet är ett sprickdalslandskap som delas av höjdryggar och låglänta partier. I sprickdalarna har det historiskt funnits utrymmer för förhållandevis små gårdar, byar och i några fall små slott (Ulvsunda, Åkeshov och Ängby). De gamla bynamnen går igen i många av 1900-talets stadsdelar, som då alltså korresponderar med de gamla byterritorierna. Stadsdelarna har således ärvt deras topografiskt-naturliga gränser.

Det är också i dessa mellanzoner som socknens fornlämningar oftast påträffats. Skyddet för dem har bidragit till att konservera zonerna. Till detta kommer andra särdrag, t.ex. de utbredda koloniområdena¹⁴ som - även om de tidigare var ännu större - också de skapar friområdet mellan

¹⁴ Johansson 1987:452-459.

stadsdelarna.¹⁵ Efterhand har också naturvårdsintressen gjort sig gällande, främst med avseende på reservatsområdena kring Kyrksjön och Judarn. Man kan dock lätt föreställa sig att naturvännerna gärna rest större markanspråk om de varit tidigare ute, innan bebyggelsen hunnit förtätas under perioden från 1960-talet och framåt. Fler andra omständigheter som gynnat och samspelat med idén om trädgårdsstadens naturliga avgränsningszon kunde nämnas.

5 Stadsplanering på trädgårdsstadens villkor. Några riktlinjer

Av det sagda har förhoppningsvis framgått att trädgårdsstaden inte är ett fruset ideal som ska efterspanas, identifieras och sedan förses med kulturskydd. Vi menar tvärt om att trädgårdsstadens värde ligger i dess dynamik och de förändringar som konceptet har genomgått. Brommas trädgårdsstäder vittnar om detta skeende. Var och en av stadsdelarna har sitt särskilda värde. Sammantagna ger de ytterligare dimensioner och satt sin prägel på hela Bromma.

Vi menar att Brommas och stadsdelarnas kulturvärden, såsom det beskrivits med de fyra grundkomponenterna, hittills och särskilt i ÖP, inte har uppfattats utifrån detta samlade perspektiv. Inte heller har poängerna med det vi lyft fram med bebyggelsens särart, de karakteristiska komplementen, hur de kombinerats i stadsplanerna eller vikten av de avgränsande naturzonerna fått den nödvändiga uppmärksamheten. Tvärt om har förtätningar och exploateringar gått tämligen hårt åt alla grundkomponenterna. Ytterzonerna har uppfattats som frizoner för nybebyggelse, inte sällan de interna frizonerna likaså. Torgen har i flera fall kompletterats med artfrämmande tillskott och när det gäller ny bebyggelse har det vi kallat skala, intervall och variation alls inte fått styra i den utsträckning som varit önskvärd.

Sammantaget är det svårt att tro att föremålet för den omdaningsiver som ÖP:s formuleringar andas, är till gagn för Brommas väl etablerade och i allt väsentligt väl fungerande stadsdelar. Självfallet behöver även de äldre stadsdelarna förändras i vissa hänseenden. Dagens Brommaplan har t.ex. ingen bra utformning. Men vi menar att det finns grund för slutsatsen att ÖP lägger en oproportionerlig emfas vid behovet av det som i planen kallas att "utveckla" Bromma.

Vi vill sammanfatta resultaten av vår analys i några rekommendationer. De grundar sig på att varje stadsdel har både *gränser* och *frihetsgrader* för den fortsatta stadsutvecklingen. Såväl gränserna, som frihetsgraderna bestäms av hur grundkomponenterna är utformade i den enskilda stadsdelen:

Riktlinjer

- För alla stadsdelarna gäller sålunda att den etablerade skalan i villor, enfamiljshus, flerbostadshus samt kommersiella byggnader och serviceanläggningar bör respekteras och inte tänjas. Detsamma gäller det vi kallat intervall och täthet. Punkthus och höghus hör inte hemma i trädgårdsstäderna, vare sig i villa- eller flerbostadsversionen. ÖP:s ambition att bygga "ny och blandad bebyggelse" är likaså väsensfrämmande. Bromma innehåller blandad bebyggelse, men blandningen uppkommer genom de olika stadsdelarnas skiljaktiga karaktär.
- Om stadsdelen präglas av en hög grad av enhetlighet i bebyggelsens utformning följer automatiskt höga krav på anpassning därefter. Det gäller för alla slags bebyggelse. Men ju mer

¹⁵ Det bör inflikas att även koloniområdena av Stockholms stadsmuseum pekas ut som kulturhistoriskt värdefulla. Det gäller områdena Kortenslund, Glia, Riksby, Lillsjönäs och Stora Mossen.

varierad bebyggelse som präglar den enskilda stadsdelen, desto större frihetsgrader bör gälla för kompletteringar och ersättningsbyggnader.

- Torgbildningarna är viktiga för trädgårdsstädernas identitet. De väl utvecklade och välkomponerade torgen måste respekteras. Här finns ingen plats för vare sig nya stadsgator eller kompletteringar. Torgen bör absolut inte expanderas. Å andra sidan finns det andra stadsdelar där torgbildningarna är vagare och antydda. Här kan tvärtom kompletteringar och stadsmässiga gator i måttlig skala ge värdefulla tillskott.
- Naturområden, grönytor och impediment inne i stadsdelarna är generellt sett viktiga identitetsmarkörer. De bör generellt fredas från exploatering och förtätningar. Annars är risken stor att det ständigt återkommande "naggandet i kanten"-fenomenet leder till deras utplåning.
- Det samma gäller de avgränsande zonerna mellan stadsdelarna. Också de är viktiga identitetsmarkörer. Stadsdelarna bör absolut inte byggas samman, vare sig med bebyggelser som fyller ut mellanrummen eller med s.k. "urbana stråk" som knyter ihop dem. De som redan byggts manar inte till efterföljd. Nya mer arealkrävande bebyggelseområden bör hänvisas till nordöstra Bromma bortom trädgårdsstäderna.

Förslagen ska inte uppfattas som slutgiltiga, men vi hoppas att de någotsånär sammanfattar villkoren för en stadsplanering på Brommas egna villkor. Tanken är alltså att det *först* beaktas i planeringen vad som krävs för att riktlinjerna ska vara uppfyllda och tillgodosedda. *Sedan* följer en diskussion om vilka förändringar som kan tillföra Bromma ytterligare kvaliteter.

Källförteckning

Bromma 2021. <https://start.stockholm/om-stockholms-stad/utredningar-statistik-och-fakta/statistik/omradesfakta/>. Stadsdelskarta från Stockholms stad. Hämtad i november 2021.

Boverket 2021. <https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/planering/oversiktsplan/oversiktsplanen/>. Hämtad i november 2021.

Byggnadsordningen 2020. Stockholms byggnadsordning. Stadsbyggnadskontoret, Stockholms stad.

Johansson, I. 1987. Stor-Stockholms bebyggelsehistoria. Markpolitik, planering och byggande under sju sekler. Gidlunds.

Länsstyrelsen. Riksintressen 2021. <https://ext-geoportal.lansstyrelsen.se/arcgis/apps/MapSeries/index.html?appid=f6021ff43247409cb6bfa58fdd2b6bfd>. Hämtad i november 2021.

Pontvik, A. 2022. Stenstadens särprägel

2022 a. Del 1 En liten skrift om Stockholms identitet.

2022 b. Del 2 Rapport om Stockholms förlorade identitet.

RAÄ 2011. https://www.raa.se/publicerat/varia2012_6.pdf. Hämtad november 2021. AB län beslut RAÄ 1997-08-18. Revidering 2002 avseende AB 121. Dokument uppdaterat 2011-11-09.

RAÄ 2021. Regeringsuppdrag om kriterier för och anspråk på områden av riksintresse för kulturmiljövården. Del 2. Utvärdering av befintliga nuvarande anspråk. Diarienummer RAÄ-2020-301.

Rådberg, J. 1997. Drömmen om atlantångaren: Utopier och myter i 1900-talets stadsbyggande. Atlantis.

Stadsbyggnadskontoret 2021 a. Varsam utveckling av småhus- och villaområden. Strategi med vägledning. Stadsbyggnadskontoret. Stockholms stad.

Stadsbyggnadskontoret 2021 b. Stockholms Arkitekturpolicy. Stadsbyggnadskontoret. Stockholms stad.

Stockholms stad 2021. Översiktsplanen blir verklighet. Uppföljning av genomförandet 2019-2020. Mars 2021.

Wenander, V. 2020. Värna Västerleds trädgårdsstad. Ett kulturhistoriskt förvaltningsprogram.

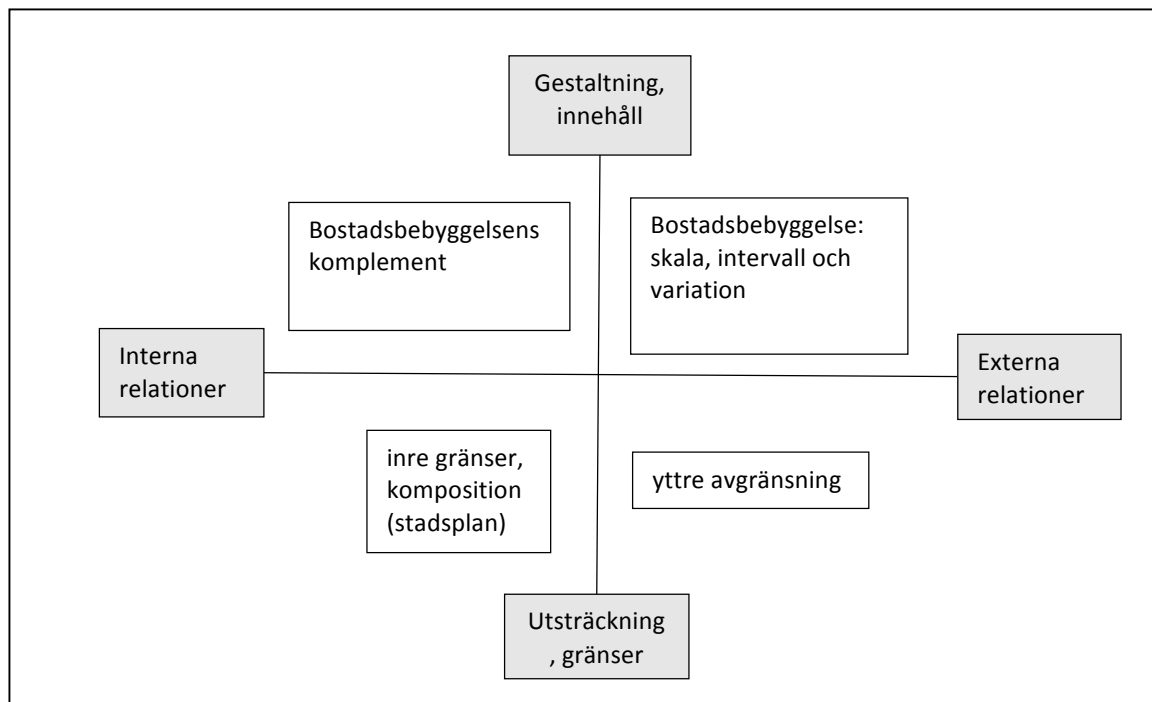
ÖP 2018. Översiktsplan för Stockholms stad.

ÖP Bilaga Riksintressen 2018. Bilaga i ÖP 2018. Riksintressen enligt miljölagen. Stockholms stad.

Bilaga 1 Trädgårdsstadens matris

Urskiljandet av vad vi kallar trädgårdsstadens matris är baserad på en analys av Brommas dryga 20-tal äldre stadsdelar (Kapitel 2).

För de äldre stadsdeldelarna är det möjligt att fånga deras respektive karaktär inom ramen för det gemensamma grundanslaget med hjälp av fyra variabler (figur 2). Vi skiljer i den mellan *gestaltning*, *utsträckning*, *externa relationer* och *interna relationer*.

Figur 2. Matris för trädgårdsstadens enskilda stadsdelar.

De kan ges följande förklaringar. Tänk på en mängd, t.ex. i den matematiska mängdlärens mening. Den har innehåll och avgränsningar. De senare är dels externa, dels interna. De externa gränserna skiljer mängden från andra, angränsade mängder. De inre gränserna skiljer innehållets olika delar från varandra. Sådana relationer är förutsättningen för att innehållet ska kunna fungera som olika delar.

Gestaltning är detsamma som ett innehåll. Här finns hus, torg, parker, gator, trädgårdar etc. som kräver interna relationer. Det är tack vare dem som vi får ett visst hus (t.ex. huset på adressen Bävervägen 10), ett visst torg (t.ex. Alviks torg) eller en viss gata (Bävervägen).

Enbart inre gränser av detta slag ger ju inte stadsdelen som sådan. Precis som att föreställningen om Alviks torg kräver torgets avgränsning inom stadsdelen (alltså en inre gräns), så kräver föreställningen om den samlade stadsdelen dess yttre avgränsning. Annars s.a.s. *finns* den inte.

Skillnaden mellan yttre och inre gestaltning (eller innehåll) kan också jämföras med den grammatiska skillnaden mellan ett subjekt och ett predikat. Ett predikat förutsätter något som det kan "tilläggas",

dvs. ett subjekt. Jag kan säga att "Kalle är skäggig", men att säga "är skäggig" är en nonsenssats. På samma sätt gäller för en stadsdel. Den måste ha ett subjekt som s.a.s. förklarar att den överhuvudtaget finns till. Trädgårdsstäderna subjekt är bostadshusen. Till dessa läggs sedan "predikaten" torg, gator, parker etc. Men det går ju absolut inte att tänka sig torg, gator och parker utan bostadshus. Det skulle ju bli en nonsensstadsdel. Detta är alltså skälet till att bostadshusen är en yttre gestaltning, subjektet, medan tilläggen såsom dess predikat, är en inre gestaltning.

Det bör tilläggas att bostadshus givetvis inte är subjekt för alla tätorter. En bruksort har bruket som sitt subjekt. Där utgör disponentvillan och arbetarbostäderna predikat. Ett fiskeläge har den goda hamnen som sitt subjekt etc. När vi kommer till orter med en komplicerad sammansättning blir relationen mellan vad som är subjekt och predikat mera komplicerad. Det kan jämföras med skillnaden mellan logikens enkla, s.k. atomära satser, och sammansatta, s.k. molekylära satser. De senare kräver en mer avancerad analysteknik än de förra. Trädgårdsstäderna är emellertid "atomära" till sin karaktär och därför också tacksamma att analysera med hjälp av matrisen.

Detta sätt att gruppera kan säkert uppfattas som en ovan och obekant logik. Det är dock tryggt förankrat i äldre kunskapsteori – som visar sig vara oväntat fruktbar när den dammas av för återbruk.

Ur de fyra termerna i "den yttre" matrisen kan sålunda härledas till den "inre matrisens" termer som med matematisk terminologi är de yttre termernas funktioner. Dessa är alltså de fyra variabler, de s.k. grundkomponenterna, som redovisas i löptexten (kapitel 4).

Bilaga 2 Brommas framtid i ÖP:s beskrivning. En systematisering

1 Allmänt om kulturmiljöer i ÖP

ÖP framhåller i avsnittet Kulturmiljö i en växande stad att "Nya tillägg i stadsväven ska uttrycka ett medvetet förhållningssätt till kulturmiljöns värden".¹⁶ Vidare att "Bebyggelse som är kulturhistoriskt värdefull och har betydelse för stads- och landskapsbilden ska ses som en resurs i stadsutvecklingen".¹⁷

Dessa antydningar till bevarandeintresse skall dock ställas mot konstaterande att Stockholm "står inför omfattande förändringar." "Särskilt i de yttre stadsdelarna kommer förändringar att ske som påverkar kulturmiljön. Stadsdelar knyts närmare varandra och kompletteras med ny bebyggelse för att möta nya behov. Nya värden kan då utvecklas i stadsmiljön, till exempel genom väl gestaltade byggnader, parker, torg och gator. Att väva samman ny bebyggelse med befintliga värden är angeläget i stadsbyggandet. Nya tillägg i stadsväven ska uttrycka ett medvetet förhållningssätt till kulturmiljöns värden".¹⁸

Med tanke på Brommas karaktär av trädgårdsstad blir följande citat också viktig. "Grönska, parker och naturområden ska utvecklas så att kulturvärden tas tillvara samtidigt som nya estetiska och sociala värden tillförs".¹⁹ I ÖP betonas dock betydelsen av "Stockholms årsringar". "Varje stadsbyggnadskaraktär har sitt typiska planmönster." "Ett medvetet förhållningssätt till befintliga kvaliteter är därför en förutsättning vid tillägg och omvandlingar".²⁰ "Ändringar ska göras medvetet så att karaktärsdrag tas tillvara och utveckla karaktären eller ett med samtida uttryck. Ett förhållningssätt som förstärker kulturvärdena kan innebära en anpassning till den befintliga karaktären eller ett mer samtida uttryck".²¹

Ovanstående antydningar till ett varsamt framtida byggande skall ställas mot vår analys nedan och Pontviks syn på ÖP. Nyligen har han i sin bok om de senaste årtiondenas stadsbyggande i Stockholm konstaterat att ÖP 2018 reducerats till ett "exploateringsfrämjande instrument".

2. Begrepp och uttryck i ÖP. En sammanställning

I två tabeller, figurerna 3 och 4 nedan, försöker vi så långt möjligt tydliggöra de tankar som väglett staden när det gäller Brommas framtid. Tabellerna listar de begrepp och uttryck som användes i ÖP för att beskriva tänkta förändringar, först generellt för Bromma (figur 3) och sedan för de olika stadsdelarna (figur 4).

¹⁶ ÖP 2018:63.

¹⁷ ÖP 2018:62.

¹⁸ ÖP 2018:63.

¹⁹ ÖP 2018:64.

²⁰ ÖP 2018:64.

²¹ ÖP 2018:65.

Begrepp/uttryck i ÖP	Generellt för Bromma	Sida i ÖP
Kopplingar	Till Sundbyberg	124
utveckla lokala centrum	I stadsdelarna	124
urbana stråk	Drottningholmsvägen, Spångavägen, Bergslagsvägen, Ulvsundaleden	124
överbygga barriäreffekter	Kring ovanstående gator	124
mångfunktionella parker	I stadsdelarna	124
ekologiska och rekreativa samband	Grimsta-Beckomberga, Beckomberga-Kyrksjön-Judarn, Riksby-Lillsjön	124
Sambandet	Ålsten-Lillsjön mot Bromma flygplats	124

Figur 3. Tabell över begrepp och uttryck i ÖP (2018) som berör den framtida planeringen i hela Bromma. Det fetstilta begreppet/uttrycket behandlas i texten nedan och i avsnitt 3.

		ÖP
Centrala Bromma: Riksby, Åkeshov, Åkeslund	Stadsutveckling	124
	Komplettering	125
	nya offentliga rum	125
Bromma Kyrka och Eneby	urbant stråk	125
Bällsta	Stadsutveckling	125
	koppla samman	125
	stärka kopplingen	125
	urbant stråk	125
	stärka områdets centrala platser	125
	Omvandlas	125
	Utvecklas	125
Ulvsunda industriområde, Mariehäll	Stadsutveckling	125
	kopplingen....att förbättra	126
	Vidareutveckla	126
Alvik	Utvecklingspotential	126
	sammanhållen och mångsidig stadsmiljö	126
	urbant stråk	126
	koppla samman	126
Traneberg och Ulvsunda	Stadsutveckling	126
	ny blandad bebyggelse	126
	kompletterande arbetsplatser	126
	Kompletteras	126
	omvandlas till stadsbebyggelse	126
Beckomberga	Stadsutveckling	126
	urbant stråk	126
	utvecklas som stadsgata med lokal karaktär	126
	kompletteras med bebyggelse	126
	Kompletteras	126
Blackeberg	Stadsutveckling	126
	urbant stråk	126
	lokalt stadsdelscentrum	127
	Utvecklas	127
	värnas och utvecklas	127
	koppla samman omgivande stadsdelar	127
	koppling... bör stärkas	127
Södra och Norra Ängby	utveckling längs Bergslagsvägen	127
	Kompletteringsmöjligheterna	127
	ekologiska och rekreativa sambandet....bör stärkas	127
	Blackebergsvägen utvecklas	127
	stärks kopplingen	127
Stora Mossen, Äppelviken, Olovslund, Smedsslätten, Höglandet, Ålsten, Abrahamsberg, Nockeby, Nockebyhov	Stadsutveckling	127
	stadsdelarna behöver kompletteras	127
	utvecklas med en blandad bebyggelse	127
	lokala centrum	127

Figur 4. Tabell över begrepp och uttryck i ÖP som berör den framtida planeringen i områden och stadsdelar i Bromma. De fetstilta begreppen/uttrycken behandlas i texten och i avsnitt 3.

Listorna över begreppen och uttrycken gör det möjligt att åtminstone någorlunda överblicka konsekvenserna av ÖP:s ambitioner för Brommas kulturvärden. Det ligger i sakens natur att de praktiska stadsbyggandemässiga konsekvenserna fullt ut blir tydliga först genom detaljplanerna. Med detta sagt menar vi ändå att ÖP och dess språkbruk entydigt andas en ambition att omdana trädgårdsstäderna som står i motsättning till hur dessa kulturvärden identifieras redan i det underlag som ÖP sägs utgå från. Motsättningen gäller i än högre grad hur vi identifierat det vi kallar trädgårdsstädernas grundkomponenter.

Uttryck för detta är det ymniga bruket av begrepp och uttryck som "stadsutveckling", "komplettering", "lokala centrum", "nya offentliga rum", "vidareutveckla", "värna och utvecklas". Samma uttryck används för de olika stadsdelarna. ÖP innehåller inga förtydliganden eller noteringar om vare sig hänsynstaganden till eller anpassningar efter respektive stadsdels kulturhistoriska karaktär. Hade inte sådana varit i hög grad motiverade, med tanke på de värden som de facto står på spel?

Planen innehåller inte någon bristanalys som tydliggör behovet av de förändringar som lanseras. Behovet tas för givet, en slutsats som de boende knappast torde vara beredda att godta.

Den legära hållning som präglar ÖP ifråga om förhållandena inom respektive stadsdel är än mer uttalad när det gäller förhållandena dem emellan. Vi har i vår kulturanalys lyft fram trädgårdsstädernas tydliga avgränsningar och betydelsen av öppna zoner mellan dem som särskilt viktiga. Dessutom återknyter dessa avgränsningar till förhistoriska bygränserna och utgör på så sätt minnen från det förhistoriska Bromma. Det är svårt att tolka ÖP på annat sätt än som ett uttryck för en helt motsatt inställning. Härom vittnar den återkommande användningen av begrepp och uttryck som "koppling", "urbant stråk", "stärka kopplingen" osv? Hur skall t ex ett "urbant stråk" utformas i mötet mellan två kulturhistoriskt olikartade stadsdelar? Vi vill inte tro att planförfattaren helt har missat poängen med de åtskiljande zonerna, men åter: det finns faktiskt inget i planen som säger att hen begripit dess betydelse. Ska vi tro att denna brist bara är en lapsus?

När läsaren sedan försöker få klart för sig vad som ska hända med Bromma stöter han eller hon på en vegetation av svårgenomträngliga begrepp. Planen använder sig, som listorna visar, av ett stort antal termer vars bebyggelsemässiga gestaltningar kan föreställas på högst skiljaktiga sätt. Samma begrepp används för helt olikartade stadsdelar, utan några särskilda markeringar av behovet av anpassning till de lokala förutsättningarna. Hur skall t.ex. "urbant stråk" utformas i stadsdelar som skiljer sig åt så pass mycket som Bällsta och Alvik?

Dessa stadsdelar har stora skillnader vad gäller deras kulturhistoriska bakgrund och karaktär. Begreppet "urbant stråk" kan således inte ses som en generell vägledning för stadsdelarna. Begreppet måste i stället vid en framtida detaljplanering anpassas till olika förutsättningar på ömse sidor om det tilltänkta "urbana stråket".

Motsvarande resonemang kan appliceras på flera av begreppen i de båda tabellerna.

3 Vad innebär konkret begreppen och uttrycken i ÖP?

Några få av begreppen, de fetstilta, i de båda tabellerna (figurerna 3 och 4), är preciserade i ÖP.²² Vi citerar:

Offentliga rum: Samlande begrepp för gator, torg, parker och stråk

Stadsbyggnadskaraktär Innebär bebyggelse, park- och grönområden som med sin tidstypiska arkitektur och mönster ger en viss karaktär i en stadsdel samt speglar olika skeden av stadens utveckling, samhällshistoriska perspektiv och estetiska ideal.

Stadskvalitet: Närhet till arbetsplatser, god tillgång till kollektivtrafik, handel, samhällsservice, skolor och förskolor, kultur och välgestaltade offentliga rum och parker är exempel på kvaliteter som människor värderar att ha i sin närhet.

Stadsutvecklingspotential: Graden av möjligheter att utveckla olika delar av staden.

Strategiska samband: Samband som är strategiskt viktiga för att uppnå målet om en sammanhängande stad. Kopplingar kan ske genom att utveckla stadsrum med byggande, parkstråk, aktivitetsstråk, målpunkter och omvandlade gator. De strategiska sambanden kompletterar urbana stråk samt lokala kopplingar.

Urbana stråk: Överbreda gator i lokala vägnätet och motortrafikleder med sidoområden som på kort eller lång sikt omvandlas till levande stadsmiljöer. Dessa kopplar samman befintliga stadsdelar på ett effektivt och varsamt sätt längs hela sträckan eller på delsträckor. Gatorna kommer ha en fortsatt viktig lokal och regional trafikfunktion för person- och näringslivstransporter, men kompletteras med gång- och cykelvägnät både längs med och tvärs över gatan. Därutöver prioriteras utrymme i de flesta fall för högkvalitativ kollektivtrafik.

Genomläsningen ger för handen att flera av begreppen förklaras med hänvisning till andra begrepp som också skulle behöva preciseras. Även om det ligger i sakens natur att en ÖP inte ska vara detaljerad, hade det ändå varit önskvärt med en högre grad av konkretion. En ÖP som ger utrymme för helt olika tolkningar fungerar inte särskilt bra i kommunikationen med medborgarna.

Eftersom samma begrepp och uttryck används för olikartade stadsdelar uppstår naturligtvis frågor om hur den fysiska realitet som döljs bakom begreppen och uttrycken kommer att gestaltas i respektive stadsdel. Hur respekterar begreppen och uttrycken de kulturhistoriska värden som ÖP lyfter fram som betydelsefulla att ta hänsyn till i framtida förändringar av Bromma?

Till yttermera visso gäller för sydvästra Bromma att nio olika stadsdelar sammanförs och planeringsmässigt beskrivs som en enhet. Dessa stadsdelar har varierande karaktär. T.ex. har smalhusområdet Abrahamsberg andra förutsättningar än småstugeområdet Olovslund.

Slutligen kan noteras att vissa av de kulturhistoriskt värdefulla miljöerna som Stadsmuseet utpekat inte behandlas i ÖP. Det gäller Johanneslunds gård, Sandvik och slotten Ulvsunda och Åkeshov. Vidare saknas koloniområdena Kortenslund, Glia, Riksby, Lillsjönäs och Stora Mossen samt nordvästra Mälarstranden med sommarstugebebyggelse.²³

²² ÖP 2018: 166-167.

²³ ÖP 2018:127.

4 Summering av relationen mellan Brommas kulturvärden och ÖP:s riktlinjer för förändringar av stadsmiljön

Avslutningsvis har vi gjort en tabelluppställning som ger en sammanfattning av relationen mellan vår kulturanalys och den bild av vad som kommer att hända med dessa komponenter i den framtid som målas upp i ÖP (figur 5).

I kolumnen till vänster finns trädgårdsstadens fyra grundkomponenter såsom de urskilts i kulturanalysen. Kolumnerna i mitten och till höger innehåller de begrepp och uttryck som används i ÖP för att beskriva vad som kan tänkas hända med respektive komponent i rent fysiskt hänseende. Vi har skilt mellan uppenbar fysisk påverkan (mittkolumnen) och mer svårbedömd påverkan.

Det vore inte rättvist att göra gällande att ÖP skulle sakna ambitioner att ta tillvara Brommas kulturvärden. Men sett till balansen mellan uttrycken för sådana ambitioner och uttrycken för förändringsivern är det svårt att dra någon annan slutsats än att det råder en påfallande obalans. Det hade varit rimligt om Bromma varit ett dåligt fungerade område, men så är ju alls inte fallet.

Vi har dragit slutsatsen Bromma präglas av trädgårdsstadens idé om den bebyggda naturen. ÖP präglas av det postmoderna idealet om den högurbaniserade staden som vi menar inte hör hemma i Bromma. När de olika målbilderna läggs samman framgår att de är svåra att förena.

Vi tvingas göra samma konstaterande som Pontvik nyligen gjort: "Med den nya översiktsplanen, som enbart beskriver expansionsmöjligheter och anger områden där det kan byggas, har kontrollen över den fysiska utformningen av staden gått förlorad." I ÖP har "respekten för Stockholms egenart successivt eroderats." "Insikten om unika värden" ... "har ersatts med termen utvecklingsmöjligheter".²⁴

²⁴ Pontvik 2022 b: 145.

Den fyra grundkomponenterna	Begrepp/uttryck i Översiktsplanen 2018	
	Uppenbar fysisk påverka	Svårbedömbär fysisk påverkan
Bostadshusen (skala, intervall och variation)	ny blandad bebyggelse, sammanhållen och mångsidig stadsmiljö, kompletteras med bebyggelse	Stadsutveckling, Komplettering,
Bostadshusens komplement (torg, gatunät, offentliga byggnader, parker etc).	nya offentliga rum, Utveckla lokala urbana stråk, urbana stråk, överbrygga barriäreffekter, Stadsutveckling, nya offentliga rum, sammanhållen och mångsidig stadsmiljö, kompletterande arbetsplatser, kompletteras med bebyggelse, mångfunktionella parker, lokalt stadsdelscentrum	Komplettering,
Kompositionen av bostadshusen och dess komplement (stadsplanen)	Utveckla lokala centrum, urbana stråk, överbrygga barriäreffekter, sammanhållen och mångsidig stadsmiljö, ekologiska och rekreativa samband, Stadsutveckling, nya offentliga rum, utvecklas till stadsgata med lokal karaktär, utvecklas med en blandad bebyggelse,	Komplettering stärka områdets centrala platser, Omvandlas, Utvecklas, kopplingen...att förbättra, Vidareutveckla, Utvecklingspotential, koppla samman, omvandlas till stadsbebyggelse, värnas och utvecklas, stärka kopplingen, kompletteringsmöjligheterna, stadsdelarna behöver kompletteras,
Kompositionens (stadsplanens) yttre avgränsning (stadsdelens avgränsning)	överbrygga barriäreffekter, ekologiska och rekreativa samband, Blackebergsvägen utvecklas	Kopplingar, Sambandet, koppla samman, stärka kopplingen, koppla samman omgivande stadsdelar, utveckling längs Bergslagsvägen, ekologiska och rekreativa sambandet... bör stärkas,

Figur 5. Begrepp och uttryck i ÖP 2018 så långt möjligt fördelade på de fyra grundkomponenterna (avsnitt 4.2).

Bilaga 3 Stockholms stads strategi för att beakta natur- och kulturvärden vid genomförandet av Översiktsplanen

1 Inledning

Ovan beskrev vi hur ÖP 2018 drog upp riktlinjer för Stockholms stads framtida stadsförändringar och att detta skulle ske bl a med hänsyn till den befintliga bebyggelsen (Bilaga 2). Nu några år efter ÖP 2018 har kommunen sökt tydliggöra de här behandlade värdena i den befintliga bebyggelsen och vilken hänsyn som förändringarna bör ta. Det kan tyckas märkligt, men uppenbarligen har tanken varit att först uttrycka förändringsbehovet och sedan ta ställning till vilken hänsyn förändringarna ska ta.

Till ÖP 2018 länkar Stockholms stad två skrifter; Stockholms Byggnadsordning (2020) och Varsam utveckling av småhus- och villaområden. Strategi med vägledningar (Stadsbyggnadskontoret 2021 a).²⁵ Båda skrifterna består till stor del av bebyggelsehistoriska beskrivningar med efterföljande vägledningar. Detta återkommer vi till.

De är avsedda att förtydliga och klargöra hur kommunen skall hantera den fortsatta planprocessen. Emellertid är det inte helt enkelt att med skrifterna förstå hur detta skall gå till. Hur dessa kopplar till ÖP och varför detta redovisas är svårt att förstå för en person utanför planerarvärlden. Emellertid finns ett avsnitt i slutet av "småhusstrategin" och ett avsnitt i slutet av Byggnadsordningen som tillsammans ger såväl juridiska, som praktiska inblickar i betydelsen av de båda skrifterna.

Hur? Ja det krävs en viss inblick i svensk kommunal planering för att förstå. Därför ger vi här en förenklad beskrivning, för att i nästa avsnitt ge en mer formell återkoppling till de tre skrifterna. ÖP redovisar hur Stockholms stad vill förändra bebyggelsen i Stockholm. Enligt PBL måste dock detta bl a ske med hänsyn till kulturvärden. Därför redovisar kommunen sin syn på befintliga kulturvärden och vilken hänsyn till dessa nya byggnationer måste ta.

2 ÖP's exploateringsidéer behöver en bevarandeariktad grund

Av avsnittet "För att nå önskat resultat" i "småhusstrategin" framgår att detta dokument, tillsammans med bl a ÖP och Byggnadsordningen, är "vägledande för beslut som avser detaljplaner och bygglov. Plan- och bygglagens bestämmelser innebär bland annat att bebyggelse och byggnadsverk ska utformas och placeras på den avsedda marken på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till stads- och landskapsbilden, natur- och kulturvärdena på platsen och en god helhetsverkan. Kulturmiljö är också ett allmänt intresse som behöver beaktas i all planering" enligt plan- och bygglagen (PBL).

ÖP "uttrycker stadens mål med stadsbyggande" och "fungerar som inriktningsbeslut för stadens planering." ÖP's avsnitt "om de lokala utvecklingsmöjligheterna för respektive stadsdel beskriver hur

²⁵ Kopplat till ÖP och Byggnadsordningen är också Stockholms Arkitekturpolicy (Stadsbyggnadskontoret 2021 b). Den formulerar strategier för stadens gestaltning, men har ej beaktats i vår skrift.

målen ska uppnås”, bl a ”längs urbana stråk och stadsgator”. ”Kapitlet om allmänna intressen beskriver sakområden som ur allmän synpunkt behöver beaktas i planeringen, bland annat kulturmiljön.” Den ska ”omhändertas och utvecklas”.²⁶

”Småhusstrategin” är då tänkt att med beskrivning av kulturvärden i den byggda miljön och efterföljande vägledningar för hänsynstagande ge planarbetet en tydlighet genom att visa dessa ställningstaganden. Med grund i PBL har kommunen ”en stor frihet att göra egna bedömningar angående vilka områden som utgör en värdefull miljö.” Kommunens ”krav på hänsyn till miljömässiga värden”, uttryckt i en vägledning, har en ”särskild tyngd”. Även om vägledningen inte är juridiskt bindande, har den en betydelse vid en domstolsprövning av PBL’s krav på hänsyn, varsamhet och inte förvanska.²⁷

Till ”småhusstrategin” hör också ”verktyget för stadens gestaltning”.²⁸ Det beskrivs mer utförligt i Byggnadsordningen där det framhålls som ett mer generellt synsätt för ”att förbättra stadsmiljön”.²⁹

Inledningsvis framhålls där att ”Förändringar, förnyelse och kompletteringar ska göras utifrån kunskap om Stockholms olika stadsbyggnadskaraktärer. Ny byggnation ska beakta platsens förutsättningar och gestaltas utifrån en helhetssyn där alla skalor samspelar.” Med fyra teman ges ett verktyg för att ”undersöka och tydliggöra hur det planerade, men ännu inte byggda, och gestaltas.” ”Inom verktygets teman, tid-plats-form-funktion, ställs frågor” om utformning av planerade projekt ”i relation till stadens och projektets olika skalor”.

Byggnadsordningen framhåller då kortfattat:

Skala: ”Stadens rum och bebyggelse ska utvecklas i relation till alla skalor, från detalj till stadens som helhet.”

Tid: ”Det byggda ska ta stöd av kunskap om historien, spegla samtiden och planeras för framtida behov.”

Plats: ”Det byggda ska utformas med stöd av kunskap om den specifika platsen och om Stockholms karaktärsdrag.”

Form: ”Arkitekturen ska uttrycka sin samtid, utvecklas med stöd av Stockholms karaktär och kunna beskrivas som idé.”

Funktion: ”Det byggda ska användas som verktyg för att bidra till att lösa samhällets långsiktiga behov och tillföra staden kvaliteter med människan som utgångspunkt.”

Verktyget är inte helt enkelt att förstå och rymmer inbyggda motsättningar mellan förändring och hänsynstagande. Samtidigt finns här av Stockholms stad utpekade generella riktlinjer som bör beaktas vid granskning av kommande planärenden.

²⁶ Stadsbyggnadskontoret 2021 a: 74-75.

²⁷ Stadsbyggnadskontoret 2021 a: 75-76, 81-82.

²⁸ Stadsbyggnadskontoret 2021 a och Byggnadsordningen 2020.

²⁹ Byggnadsordningen 2020: 192-195.

3 Stockholms Byggnadsordning

Stockholms stad anser att Översiktsplanen 2018 ”betonar att staden ska växa som en tät, sammanhållen, klimatsmart och tålig stad.” Med de framtida förändringarna ska ”hela staden utvecklas och kompletteras med stöd i kunskap om natur- och kulturvärden.” Dessa sk allmänna intressen i ÖP förtydligas i Byggnadsordningen 2020. Den skall ge ”stöd i planering och bygglovsprövning där den är vägledande vid tillämpning av plan – och bygglagens (PBL) regler om förhållningssätt i stads- och landskapsbild, samt till natur- och kulturvärden.”

Byggnadsordningen består av två delar. Först ”ett **kunskapsunderlag** som bidrar till att stärka helhetsbilden av Stockholms stadslandskap och stadsbyggnadskaraktärer. Den skapar grund för att kunna bygga staden tätare och utveckla nya stadskvaliteter, samtidigt som befintliga värden tillvaratas.” Sedan följer ”**vägledningar**” som ”beskriver hur dessa kvaliteter och behov kan beaktas och utvecklas för att staden ska kunna växa och förändras i balans med värdena i stadslandskapet och i stadsbyggnadskaraktärerna.”³⁰

Till kunskapsunderlaget hör inledningsvis en fin genomgång av hela stadens historiska framväxt. Därefter görs en analys av ”stadslandskapet” med vägledningar för hänsynstagande vid framtida stadsbyggnad. Sedan följer det mer detaljerade avsnittet ”Stockholms stadsbyggnadskaraktärer”. Här beskrivs de varierade och olikåldrigt byggda strukturerna i stadens olika delar. Varje del avslutas med en vägledning för kommande förändring.

Byggnadsordningens ”kategorisering av stadens miljöer” och dess ”vägledningar med förhållningssätt vid förändringar” inom småhus- och villaområden återges i sin helhet i den nedan presenterade mer områdesspecifika strategin”.³¹

4 Stockholms stads strategi för småhus- och villaområden

Stockholms stad anser att staden ”småhus- och villaområden” är viktiga och ”utgör en unik och attraktiv boendemiljö”, ”som behöver värnas när staden växer.” Stockholm har därför tagit fram en strategi. Den beskriver först ”stadens småhus- och villaområden per stadsdelskaraktär med historik och värdebärande karaktärsdrag.” Med dessa värdebeskrivningar formuleras sedan vägledningar, som skall visa vilka förändringar som kan ske för att styra utvecklingen i ”önskvärd inriktning”.³²

Strategin ”samlar stadsbyggnadsnämndens strategiska syn på utvecklingen” utifrån bl a ÖP och Byggnadsordningen. ”I Översiktsplanen framgår att tillägg behöver göras med ett medvetet

Tanken är således att strategin med vägledningar tillsammans med bl a ÖP och Byggnadsordningen skall ge ”förutsättningar för att säkerställa befintliga värden, samtidigt som goda möjligheter ges för en varsam utveckling med god gestaltning”. Formellt utgör strategin ”stadens tolkning av plan- och bygglagens varsamhetskrav”.³³

I strategins avsnitt ”Vägledning för bevarande av stadsbyggnadskaraktärer” behandlas ”fem stadsbyggnadskaraktär som beröra större samlade småhus- och villaområden”.³⁴

³⁰ Byggnadsordningen 2020:12.

³¹ Stadsbyggnadskontoret 2021 a: 9.

³² Stadsbyggnadskontoret 2021a: 3-4.

³³ Stadsbyggnadskontoret 2021 a: 8

³⁴ Stadsbyggnadskontoret 2021 a: 9 ff.

Nedan beskriver vi tre stadsdelskaraktärer som är aktuella i diskussionen om Bromma. Först sammanfattar vi hur deras kulturhistoriska karaktärer har framställts. Figur 6 redovisar stadsdelskaraktärerna och de relaterade stadsdelarna i Bromma. Dessutom sammanfattar figuren vägledningarna för stadsdelskaraktärernas framtida förändring.

Trädgårdsstad

Historiken bygger givetvis på deras bakgrund i idéerna om trädgårdsstaden. Beskrivningen av "planmönster och stadsrum" lyfter fram "kvartersformer, gatusträckningar, bebyggelselägen och grönstruktur". Gatorna är terränganpassade. "Bebyggelsen placerades i tydliga mönster". Torgen, skolbyggnadernas och vegetationens betydelse framhålls som viktiga inslag. Förekomsten av breda huvudstråk. Vidare beskrivs hur olika trädgårdsstäder har bebyggelse i olika arkitektoniska stilideal; nationalromantik, klassiskt formspråk och modernistisk.

Sammantaget betonas de likartade karaktärsdragen, men också inslag av specifika särdrag.³⁵

Villastad

Flera av de här ingående stadsdelarna växte fram under 1900-talet på "privata initiativ genom större markförvärv", t ex Bromma Kyrka. I den äldre villastäderna fick stadsplanerna ofta ett slingrande gatunät. De stora tomterna gav en glest placerad bebyggelse med varierande utformning. Från 1930-talet fick nya stadsplaner mindre tomter. Utmed järnvägsstationer och huvudgator placerades en tätare bebyggelse med flerfamiljshus och lokaler.

Under senare år har de äldre stadsdelarna med stora tomter förtätats med varierande hustyper.³⁶ För bl a Bromma Kyrka kan dessa förändringar leda till nya detaljplaner som reglerar nybebyggelse och som tar hänsyn till "Värdebärande karaktärsdrag och kvaliteter på platsen".³⁷

Småstugeområden

Småstugeområdena har bakgrund i "ett system av självbyggeri i början av 1900-talet" för att skapa skogsnahem. Från början drevs dessa i privat regi, men "togs senare över av staden, som organiserade byggandet och upprättade typritningar".³⁸

Småstugeområdena byggdes "med samma grundprincip som den klassiska trädgårdsstaden". Däremot blev planmönstret "mer strikt utformade med gator som bildade regelbundna kvarter." Här finns både breda och smala gator. Husen fick en enhetlig såväl karaktär, som placering i kvarteren. Kring centrala torg placerades flerfamiljshus med lokaler. Småstugeområdena är med sina små hus nu utsatta för ett förändringstryck.³⁹

Stadsbyggnads-	Vägledningarna
-----------------------	-----------------------

³⁵ Stadsbyggnadskontoret 2021 a: 15-20.

³⁶ Stadsbyggnadskontoret 2021 a: 29-34.

³⁷ Stadsbyggnadskontoret 2021 a: 8.

³⁸ Stadsbyggnadskontoret 2021 a: 43.

³⁹ Stadsbyggnadskontoret 2021 a: 43-48

karaktärer/ Stadsdelar	
Trädgårdsstad Södra Ängby Nockebyhov Del av Ulvsunda Nockeby Högländet Stora Mossen Smedslätten Äppelviken Del av Alvik	<ul style="list-style-type: none"> • Utveckla med utgångspunkt ur det organiskt formade gatumönstret, byggnadernas terränganpassning, husens placering i gatuliv eller med förgårdsmark. • Nya byggnader inom befintlig struktur. Nya hus i grupper utifrån en sammanhållen gestaltningsidé. • Utforma kompletteringsbebyggelse utifrån ett helhetsperspektiv som beaktar närliggande bebyggelse. • Ta tillvara och utveckla lokala centrum och centrala stråk genom att om möjligt komplettera med ny bebyggelse. • Beakta kvaliteterna i utformning av mark och grönska. • Utgå från de ursprungliga husens karaktärsdrag.
Villastad Mariehäll Bromma Kyrka	<ul style="list-style-type: none"> • Utveckla med utgångspunkt ur gatornas och husens anpassning till terrängen samt mångfalden av hustyper. • Utforma nya byggnader inom befintliga strukturer utifrån en samtida tolkning av platsens förutsättningar och närliggande bebyggelse. • Utforma kompletteringsbebyggelse i anslutning till villastädernas utifrån ett helhetsperspektiv. • Utveckla lokala centrum och centrala stråk genom att komplettera med ny bebyggelse och verksamhetslokaler där så är möjligt. • Bibehåll gaturummens gröna karaktär. • Ta tillvara eller återskapa karaktärsskapande drag vid ombyggnad av hus.
Småstugeområden Bällsta Eneby Norra Ängby Olovslund	<ul style="list-style-type: none"> • Utveckla småstugeområdena med utgångspunkt i den täta placeringen av hus av samma typ och läge. • Utforma nya byggnader inom befintlig struktur. • Utforma kompletteringsbebyggelse utifrån ett helhetsperspektiv. • Ta tillvara och utveckla lokala centrum och centrala stråk genom att komplettera med ny bebyggelse och verksamhetslokaler där så är möjligt. • Ta tillvara och utveckla den gröna karaktären. • Utgå från de befintliga husens karaktär vid ombyggnader och renoveringar.

Figur 6. De tre stadsbyggnadskaraktärerna för olika stadsdelar i Bromma. Dessutom är vägledningarna för hänsynstagande sammanfattade. (Stadsbyggnadskontoret 2021 a).

5 Kommentarer till Stockholms strategi och slutsatser för granskning av planärenden

Stockholms stad är en mäktig aktör när det gäller att driva fram ny bebyggelse. Därför har det varit viktigt att här redovisa stadens framtida planer för nybyggande och strategier för hänsynstagande till kulturvärden. För att värdera hur förändringar och bevarande bör ske krävs dock ett vidare perspektiv.

I detta avsnitt granskar vi hur kommunen avgränsar och beskriver kulturmiljöer i Bromma. Därefter kan vi granska kommunens vilja att jämka ett bevarande med förändringar, formulerat i de sk vägledningarna.

Strategin i de båda ovan presenterade skrifterna har tre syften:⁴⁰

Det **första syftet** är att peka ut och avgränsa kulturmiljöer. Det sker med de stadsdelar som Stockholms stad valt ut som kulturhistoriskt värdefulla, redovisade i Figur 6. De valda stadsdelarna i Bromma överensstämmer i stort med de stadsdelar vi fångat (Noterna 2 och 6). Skillnaderna är att Stockholms stad märkligt nog inte tar med Ålsten, där finns ju riksintresset Ålstensgatan. Vår redovisning har inte tagit med "Del av Alvik" och Mariehäll (Figur 6).

Det **andra syftet** är att beskriva stadsdelarnas kulturhistoriska värde. Stockholms stads gör det först genom att klassificera de utvalda stadsdelarna med de sk stadsbyggnadskaraktärerna; trädgårdsstad, villastad och småhusområden. Det ger en olycklig fragmentering av Bromma, som skiljer sig från vår mer tydliga klassificering av hela Bromma som "trädgårdsstad".

En kulturmiljö kan enligt PBL 2: 6 § ges en rätt vid utbredning om det kan antas finnas ett sammanhållet kulturhistoriskt värde. Det är så vi ser på begreppet trädgårdsstad i Bromma. Vårt synsätt är således att flertalet av Brommas stadsdelar kännetecknas av en som Stockholms stad kallar stadsbyggnadskaraktär som kännetecknas av trädgårdsstadens planidéal. Det ger förståelse för det kulturhistoriska värdet i den nuvarande bebyggelsen i Bromma. Det innebär att den uppdelade historieskrivningen Stockholms stad ger för Bromma inte ger en förståelse för de enhetliga kulturvärdena i Bromma.

De tre stadsbyggnadskaraktärerna blir sedan beskrivna, vilket är ett viktigt underlag för hur de skall hanteras i den kommande planprocessen. I Stockholms stads båda skrifter möter vi allmänt hållna och otydliga beskrivningar av kulturvärdena. Stadsbyggnadskaraktärerna får svepande och vaga historiska beskrivningar. Visserligen finns några av de centrala aspekterna fångade, men karaktärsdragen blir svagt utmejslade.

Vi uppfattar att beskrivningarna inte bygger på en kunskapsmässig förståelse för hur en kulturhistorisk värdering bör utföras.

⁴⁰ Byggnadsordningen 2020 och Stadsbyggnadskontoret 2021 a.

Det **tredje syftet** är att formulera de sk vägledningarna. De skall klargöra stadens förpliktelser när det gäller hur karaktärsdragen i kulturmiljöerna i stadsdelarna skall tas till vara i kommande planeringsärenden.

Vägledningarna blir både svävande och rätt svåra att förstå. Vad betyder vägledningarna som "utveckla", "utforma", "ta till vara och utveckla" (se samfattningen i Figur 6)? De oprecisa riktlinjerna blir svåra att länka till egenskaper i trädgårdsstaden.

Dessa slutsatser gör att det är svårt, ja omöjligt, att veta hur den sk strategin skall vara vägledande vid genomförandet av ÖP.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att Stockholms stad visar upp en vilja att respektera centrala drag i trädgårdsstaden.

För Trädgårdsstadsföreningens kommande ställningstaganden i planärenden finns här beaktningsvärda ingångar. Det krävs en kritisk granskning av stadens tankar om t ex framtiden bebyggelse i Bromma. Byggnadsordningen avslutas nämligen med avsnittet "Verktyg för stadens gestaltning". Det ger stadens generella syn på hur nybebyggelse ska anpassas till bevarandevärden i befintlig bebyggelse (avsnitt 2).

Det är upp till Stadsbyggnadskontoret att utforma varje förändring på ett hänsynsfullt sätt. Samtidigt kan planerarna alltid hävda att just denna föreslagna förändring är just hänsynsfull. Emellertid går det också att hävda att det är svårt för en stadsplanerare att vara mer precis.

Här borde andra myndigheter bli mer aktiva, vilket betonas av Pontvik, som skriver: "De institutioner som är ansvariga för skyddet av vår stads kulturella värden har visat sig vara maktlösa eller tandlösa, kompromissberedda jasägare."⁴¹

Därmed kan vi sammanfatta ovanstående granskning av Stockholms stads strategi för att hantera kulturmiljöer. Granskningen ger viktiga utgångspunkter för Trädgårdsstadsföreningens bevakning av natur- och kulturvärden i Bromma. En rimlig slutsats för Trädgårdsstadsföreningen vid granskning av kommande detaljplaner blir:

1. Krav på en rimlig kulturhistorisk förstudie. Hur passar den in i den befintliga kulturmiljön trädgårdsstaden (avsnitt 4.1)? Större delen av Bromma måste ses som en viktig kulturhistorisk värdefull miljö, värd att ta hänsyn till.
2. Det är viktigt att bevaka om och hur Stockholms stad lever upp till sina mål att respektera kulturvärden. Målen finns trots allt i strategin. Hur uppfyller Stockholms stad det vagt formulerade målet att ta hänsyn till kulturhistoriska värden, bl a formulerat med det sk verktyget.
3. Hur uppfyller den krav i PBL, dvs ett juridiskt krav?

⁴¹ Pontvik 2022 b: 166.

4. Bevakningen av kulturvärden bör utgå från de inledningsvis presenterade kännetecknen i trädgårdsstaden.
5. Kommande detaljplaner skall utgå från ÖP? Dess bebyggelseförändringar är så vidlyftiga att de måste granskas mot trädgårdsstadens kulturvärden och stadens uttryckta vilja att ta hänsyn till kulturvärden. Den lokala påverkan i den enskilda planen, måste också bedömas i den helhet som Brommas trädgårdsstäder representerar.

Bilaga 4 Brommas riksintressen i stadens planering

1 ÖP Bilaga Riksintressen 2018

Eftersom det finns några områden i Bromma som är riksintresse för kulturmiljövården är det intressant att ta del av hur de behandlas i den bilaga som finns fogad till ÖP.

Till ÖP hör en bilaga om riksintressen enligt miljöbalken, som berör utpekade områden av nationellt värde. Områdena beslutas av staten, länsstyrelsen tar fram kunskapsunderlag och kommunen ska i översiktsplan visa hur de hanterar områdena.⁴²

Av intresse för Bromma är först riksintressena för Naturvård; "Bromma De Geer-moränsystem". Dessa moränrygg (1 - 6 m långa och 25 - 100 m långa) finns i Judarskogen, kring Kyrksjölöten, vid Sundby samt i områden inom Beckomberga sjukhuspark, Olovslund och Nockeby. För dessa områden har kommunen ett programarbete för "bebyggelseutveckling". I övrigt avser kommunen att beakta att förändringar "inte ska ta påtaglig skada".⁴³

Vad gäller s.k. "Geografiska riksintresseområden" finns två s.k. Natura 2000 områden i Bromma; Kyrksjölöten och Judarskogen. Inom dessa har staden inga aktuella projekt.⁴⁴

Vidare utgör "Mälaren med öar och strandområden" ett riksintresse bl a för det rörliga friluftslivet. Det har dock inte "någon egentlig påverkan på Stockholms stadsutveckling".⁴⁵

Vidare behandlas riksintressena för kulturmiljövården. "En sådan plats är inte fredad mot förändringar men platsens kulturvärden och potential bör tas tillvara som en tillgång för stadens utveckling." Kommunen skriver "Det ska bli lättare att tidigt i planprocesser bedöma vilka åtgärder som sannolikt kan genomföras utan påtagliga konsekvenser för riksintressena, vilka förändringar som behöver utredas noggrannare samt att avgöra vilka förändringar som inte bör genomföras".⁴⁶

I Bromma är tre områden med "i huvudsak småhusbebyggelse" riksintresse för kulturmiljövården; Ålstensgatan, Olovslund samt Norra och Södra Ängby. Kommunen framhåller att det är "viktigt att hitta nya former av effektiv och kreativ samverkan för att ta tillvara och utveckla de kulturhistoriska värdena. En risk med miljöbalkens begrepp "påtaglig skada" är att det kan bli en fokusering på negativ påverkan. Staden menar att kulturmiljöfrågorna behöver komma in tidigt i planprocessen".⁴⁷

De tre områden i Bromma av riksintresse för kulturmiljövården i Stockholms län (AB län) enligt 3 kap 6 § miljöbalken har nedanstående beskrivning:⁴⁸

⁴² ÖP Bilaga Riksintressen 2018:3.

⁴³ ÖP Bilaga Riksintressen 2018:9.

⁴⁴ ÖP Bilaga Riksintressen 2018:10.

⁴⁵ ÖP Bilaga Riksintressen 2018:3.

⁴⁶ ÖP Bilaga Riksintressen 2018:12.

⁴⁷ ÖP Bilaga Riksintressen 2018:14.

48 RAÄ 2011.

Norra och Södra Ängby. [AB 119]

Motivering: A. Norra Ängby egnahemsmiljö, ett stort och enhetligt "småstugeområde" planerat för arbetare, vilket visar stadens satsning på självbyggeri på 1930-talet, den bostadssociala politiken och en framsynt planering som utgick från de äldre kulturlämningarna på platsen.

B. Södra Ängby, ett av norra Europas bästa exempel och största sammanhängande förortsmiljö med större, mycket enhetliga funkisvillor från 1930-talet avsedda för ett tjänstemannaskikt, utbyggt på initiativ av Stockholms stad och ett uttryck för tidens arkitekturideal.

Uttryck för riksintresset:

A. Planeringen med enhetliga tomter, ett femtontal hustyper i sammanhållna grupper med enhetlig utformning. Husens placering utmed gatorna. De trädplanterade huvudgatorna. Det i området inordnade Stora Ängby slott, med huvudbyggnad från 1690-talet och omgivande park, och det som park sparade järnåldersgravfältet.

B. Planstrukturen med gator, tomter, byggnadernas placering och omgivande grönska. Gestaltungsmissiga värden hos de likartade, men inte helt identiska byggnaderna.

Olovslund [AB 118]

Motivering: Egnahemsmiljö från 1920-talets slut, som utgör ett av de första exemplen på den kommunala bostadspolitiken, som gick ut på att skapa "småstugeområden" med själv-byggda hus för arbetare. En föregångare och förebild för många områden av likartad typ inom och utom landet.

Uttryck för riksintresset: Planeringen med central park, enhetliga tomter, husens placering och sammanhållna gatumiljö. Husens enhetliga och tidstypiska utformning.

Ålstensgatan [AB 117]

Motivering: Bostadsområde i form av funktionalistiskt radhusområde från 1932-33, som speglar den tidiga funktionalismens gestaltungsmissiga och sociala idéer om bra bostäder till rimligt pris för vanliga människor. 33 AB län beslut RAÄ 1997-08-18. Revidering 2002 avseende AB 121. Dokument uppdaterat 2011-11-09.

Uttryck för riksintresset: Planeringen med sex grupper av snett förskjutna radhus med förgårdar och bakomliggande trädgårdar, på vardera sidan av den allékantade Ålstensgatan. Husens arkitektoniska utformning.

En slutsats av det ovanstående blir att BHF måste bevaka riksintressena så att de inte drabbas av "påtaglig skada" som det formuleras i PBL.

2. Stockholms stads uppföljning av ÖP

Det skall här också redovisas att det skett en första uppföljning av ÖP som kommunen gjort i mars 2021.⁴⁹ Analysen visar "att stadens planering sammantaget ligger i linje med översiktsplanen" och att det pågår arbeten som leder till att den "förverkligas". "Översiktsplanens genomförande ska säkerställas och mål och strategier följs upp".⁵⁰ Uppföljningen medför bl a ett hänsynstagande till den lagändring som innebär införandet av en "planeringsstrategi". Denna nyligen införda ändring av 3 kapitlet PBL innebär att "översiktsplanen i högre utsträckning än i dag ska underlätta för efterföljande planering och prövning, t.ex. vid detaljplaneläggning". I planeringsstrategin kan kommunen eventuellt göra ändringar i ÖP, vilka inte behöver "samrådats eller miljöbedömas". Andra lagändringar innebär att kommunen kan "välja vilka allmänna intressen som ska redovisas". Kommunen behöver dock redovisa bl a nationella intressen.⁵¹

Efter antagandet av Stockholms ÖP har det skett en översyn av flera riksintresseområden och PBL har ändrats. Översynen av riksintressena, vad gäller "antalet anspråk" och "areella utbredning", skulle ha redovisats 15 september 2021. Aktuellt för Bromma är riksintressena för Naturvård, Friluftsliv och Kulturmiljövård. Här avvaktar nu kommunen besked från länsstyrelsen.⁵²

Vidare meddelas att det efter antagandet av ÖP har det skett arbeten bl a med en "strategi för stadens småhus- och villaområden" och ett "kulturhistoriskt underlag för Stockholms gröna miljöer och olika kulturmiljöanalyser".⁵³ Dessa har vi inte granskat inom ramen för detta arbete.

3. Statlig påverkan på ÖP

Länsstyrelsen i Stockholm håller för närvarande på att ta fram "Fördjupade riksintressebeskrivningar". De utgår från Riksantikvarieämbetets "värdebeskrivningar", som är ganska korta och har "juridisk betydelse". Länsstyrelsen har ännu i november 2021 inte färdigställt sina beskrivningar för de tre riksintresseområdena i Bromma.⁵⁴

Riksantikvarieämbetet skriver i sitt svar till regeringen i september 2021 att översynen av riksintressena kommer att pågå under lång tid framöver.⁵⁵

Vi inväntar därför en närmare granskning av riksintressena i Bromma.

⁴⁹ Stockholms stad 2021 a.

⁵⁰ Stockholms stad 2021 a: 4-5.

⁵¹ Stockholms stad 2021 a: 9-10.

⁵² Stockholms stad 2021 a: 10-11.

⁵³ Stockholms stad 2021 a: 29.

⁵⁴ Länsstyrelsen. Riksintressen 2021.

⁵⁵ RAÄ 2021:52 ff.